

УДК 930.2:[027.7.021:025.171:061.2](477.83–25)“15/17”
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2023.55.13442>

**РУКОПИСНІ РИТОРИЧНІ ТРАКТАТИ
ЛЬВІВСЬКОГО ОСЕРЕДКУ ТОВАРИСТВА ІСУСА
У ФОНДАХ ВІДДІЛУ РУКОПИСНИХ, СТАРОДРУКОВАНИХ ТА
РІДКІСНИХ КНИГ ІМ. Ф. П. МАКСИМЕНКА
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. І. ФРАНКА: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Євген ГУЛЮК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
Наукова бібліотека
вул. Драгоманова, 5, Львів, 79601, Україна,
e-mail: evghuliuk@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0000-8799-9154>

У статті подано спробу ідентифікації та тематичної класифікації рукописних трактатів львівських єзуїтів з фондів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. На основі проаналізованих джерел показано особливості сприйняття та трактування риторики у XVI–XVIII ст., техніки та підходи до творення і побудови власних текстів, досліджено методики викладання цієї та низки інших дисциплін в рамках освітньої моделі єзуїтів. За можливості проведено авторизацію рукописів, встановлено їхніх власників чи тимчасових користувачів.

У тексті перераховано низку рукописних текстів з фондів НБ ЛНУ, з-поміж яких ідентифіковано 70 рукописних риторичних трактатів. Їх класифіковано на основі наступних категорій: теологія, філософія, поетика, риторика і медитація. Детально розглянуто кожен з типів джерел (на основі 2–3 текстів з кожної категорії). Аналіз здійснено за наступними критеріями: назва тексту, місце постання, час створення, автор тексту, головні питання тексту і його загальні характеристики, ключові риси. Було показано, яким типом джерел є тексти з кожної з категорій. Автор розглянув ідеї з трактатів у прив'язці до освітнього статуту єзуїтів “Ratio Studiorum”, прийнятого 1599 р., а також у контексті робіт на схожу тему й проблематику цього і попередніх періодів. Обрана стратегія дозволяє простежити практичні аспекти застосування освітньої моделі єзуїтів.

Ключові слова: риторика, трактат, рукописи, інвентар, єзуїти, Ratio Studiorum, Львівський колегіум єзуїтів, Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.

Риторика як навчальна дисципліна та мистецтво комунікації відіграла вагомую роль в навчально-виховній моделі єзуїтів. Курс риторики як навчальної дисципліни читали у школах Товариства Ісуса учням п'ятого року навчання. Отримані з цього предмету теоретичні знання та навички вдосконалювали під час практичних занять, а найкращі учні – на публічних

диспутах поза межами колегіуму. Важливим засобом поглиблення знань та професійного зростання була індивідуальна робота: читання рекомендованих викладачами трактатів. Багато з них зберігались у бібліотеках відповідних колегіумів або в персональних колекціях викладачів. Книгозбірня львівських єзуїтів була досить репрезентативною і включала праці широкого спектру: від визнаних єзуїтами авторитетів (Аристотель, Цицерон, Тома Аквінський з давніших авторів; Роберто Беллярміно, Антоніо Поссевіно, Кіпріан Суарез з сучасних), до власних авторів локального масштабу (Юзеф Жевуський, Теофіл Рутка, Александр Лоренцович, Войцех Адальберт Бистжоновський та ін.). Праці згаданих авторів були і предметом читання, і джерельною базою для творення власних рукописних трактатів шляхом запозичень та наслідування. Колекція оригінальних власноруч творених пам'яток риторичного мистецтва сьогодні є надбанням Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка і може використовуватись для реконструкції поглядів на риторику в XVI–XVIII ст., дослідження методики викладання цієї дисципліни.

Вступні зауваги. Специфіка теми та масштабність джерельної вибірки нав'язують до дослідницької стратегії, коли головні спостереження та висновки будуть стосуватись не всіх риторичних трактатів з фондів відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – РСРК), а лише їх рукописної частини. Увагу також зосереджено на документах, що стосуються львівського осередку Товариства Ісуса. Обраний підхід дозволить повніше вивчити основні категорії трактатів та деталізувати процес їхнього аналізу.

Аналіз категорії рукописних риторичних трактатів, пов'язаних з діяльністю львівських єзуїтів та їхнього осередку, вимагає певного методологічного та термінологічного вступу. До прикладу, означення “трактат” потребує пояснення. В Етимологічному словнику української мови “трактат” – це договір між державами, наукова праця¹. Дієслівна форма слова “тракувати”, тобто міркувати, сперечатися і ін. Дана лексема латинського походження: “tractatus” – “обговорення, розгляд” (дієслово “tractare” – “розглядати, вивчати”).

Словникове означення та традиція використання цього терміну на наших теренах відсилають до двох основних смислів та контекстів, що стоять за означенням “трактат”. Перший стосується політико-правової сфери та практики укладення міжнародних договорів. До прикладу, угоди між гетьманами та правителями інших державних утворень часто означають саме терміном “трактат”². Другий контекст стосується літературної сфери (також релігійної,

¹ Етимологічний словник української мови в семи томах (Київ: Наукова думка, 2006): 5: 616.

² Зборовський трактат від серпня 1649,” *Літопис*, дата звернення 15 серпня 2017, <http://litopys.org.ua/suspil/sus79.htm>; “Білоцерківський трактат із Річчю Посполитою від 28 вересня 1651 року,” *Літопис*, дата звернення 15 серпня 2017, <http://litopys.org.ua/suspil/sus85.htm>.

наукової), де під “трактатом” розуміли великий за обсягом або важливий за значенням твір (полемічний, але не завжди), автор якого роздумує над фундаментальними онтологічними чи просто актуальними проблемами³. У другому випадку йдеться про упорядкування та відповідну систематизацію фактографічної бази за темою чи проблемою. Синонімами є “памфлет”, “сумма” і ін.

Трактати цієї розвідки відносимо до другого контексту. До прикладу, стародрук із фондів НБ ЛНУ “*Gradus ad Atheismum*”. Автором тексту є активний полеміст та критик картезіанства, префект бібліотеки та шкіл, а згодом і ректор Львівської єзуїтської академії Єжи Генгель (1657–1727)⁴. У своїй праці автор розглядає шлях відступника до атеїзму (має на увазі протестантизму) та описує кроки, якими той рухається. У назві трактату Генгель згадує про три типи таких кроків й зазначає, що розгляду кожного з них присвятить по трактату: “*de singulis his generibus separatis tractatibus agitur*”⁵. Відтак, у Єжи Генгеля значення терміну зводиться до “роздуму”, “інтерпретації”, “висловлювання”. Кожному з типів кроків (окремій проблемі), він присвятив роздум, виклад своєї позиції. Таке означення можна вважати найбільш влучним у контексті трактатів цього дослідження. Трактат-інтерпретація, трактат-висловлювання.

Тексти з фондів НБ ЛНУ, про які буде йти мова, трактатами означували самі автори. Зв’язок між автором та текстом є дуже важливим. З точки зору нашого часу, ці писання можна сприймати як фактографічні блоки інформації, суму відомостей з різних сфер та ділянок знань. Без розуміння задуму та цілей упорядника твору, не завжди можна знайти спільне між складовими праці. До прикладу, “Інформація математична” провінціала Малопольської провінції єзуїтів, філософа, богослова, педагога та ректора Львівської єзуїтської академії (1752–1755) Войцеха (Адальберта) Бистжоновського⁶. У стародруці можна відшукати дані з історії, філософії, риторики, теології, військової інженерії, фізики, хімії, астрономії і ін. Означити такий документ та віднести його до певної жанрової чи тематичної мапи складно. Відтак, термін має бути максимально універсальним і всеохоплюючим, передавати різні відтінки та значенням: “компендіум”, “памфлет” або ж “трактат”. Зупинимось на останньому, розуміючи під цим тексти різного жанру, стилістики та проблематики. Спільним для них буде два критерії: стосунок до львівських єзуїтів та риторики в максимально широкому розумінні терміну.

³ Blaise Pascal, *Traité du triangle arithmétique* (Paris, 1655); Baruch Spinoza, *Tractatus Theologico-Politicus* (Hamburgi, 1670).

⁴ Василь Кметь, “Історичні студії у Львівській єзуїтській академії,” у *Київська академія*, упор. Наталя Яковенко, Максим Яременко (Київ: Дух і літера, 2016), 190–191.

⁵ Georgius Gengel, *Gradus ad Atheismum* (Leopoli: Typ. Collegii Societatis Iesu, 1724).

⁶ Adalbertus Bystrzonowski, *Informacya matematyczna...Swiat cały, Niebo, y ziemię, y co na nich iest* (Lublin: Drukarnia Lubelska Societatis Iesu, 1743).

Про риторику та риторичні трактати також варто сказати. Недаремно використовують словосполучення “риторичні трактати”, а не “трактати з риторики”. В контексті цієї статті, перше є ширшим за значенням: трактати з риторики є категорією риторичних трактатів. Окрім безпосередньо трактатів з риторики, які загалом складають меншість, серед аналізованих документів є тексти з філософії, теології, поетики, права і ін. Трактат з риторики є працею з теорії і практики науки про красномовство, способи та підходи до побудови і виголошення промов, написання і укладання різних за жанром текстів. Риторичні трактати можуть стосуватись поезії, філософії, теології і ін. При цьому, перераховані дисципліни винесені в назву джерела і їм присвячено текст. За змістовими характеристиками такий твір стосується богословських питань, поетичних фігур чи законів буття (залежно від тематики). З точки зору структури, послідовності та логіки викладу матеріалу, той самий трактат стає зразком того, як потрібно будувати курс з тієї чи іншої дисципліни (теологія, філософія), як формулювати свої тези та аргументи до них. У першому випадку йдеться про знання і смисли з тієї чи іншої дисципліни, про трактат як носій фактографічного знання. У другому про дидактику й способи та підходи до викладу цих знань і смислів на практиці, моделі передання їх іншим, приклад для наслідування і копіювання.

Запропоновану у дослідженні типологію трактатів не варто сприймати категорично. У праці з поетики може бути історична, філософська чи теологічна інформація. Трактати з філософії є набором богословських та онтологічних питань, а в теологічних текстах достатньо історичної та філософської інформації. Визначальним фактором для маркування є фокус на дисципліні, зроблений у назві. Акцент на поетичних фігурах і тропях, визначатиме поетичний трактат⁷, мистецтво красномовства – риторичний⁸, категорії буття, роздуми про форми і матерії – філософський⁹.

Риторичні трактати в фондах НБ ЛНУ. Основним джерелом для ідентифікації рукописних риторичних трактатів в фондах НБ ЛНУ слугує інвентар рукописів відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка¹⁰. Це документ внутрішнього користування, який уклали 1971 р., а відтоді кілька разів поповнили новими надходженнями. Зі внутрішнього вмісту інвентаря найбільший інтерес становлять рукописи під шифрами від 1574 П і до 1618 П. Під номерами з цього проміжку зафіксовано тексти львівських єзуїтів. Серед записів інвентаря (а відтак і в фонді) бачимо й інші риторичні трактати¹¹. До діяльності львівських єзуїтів прямого

⁷ Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка (далі – НБ ЛНУ, ВРСРК), рпс. 1609 П.

⁸ Там само, рпс. 1618 П.

⁹ Там само, рпс. 1600 П.

¹⁰ Там само, Інвентарна книга рукописів, 160–168.

¹¹ Там само, рпс. 488; рпс. 491; і ін.

стосунку вони не мають, тому будуть використовуватись лише як додатковий ілюстративний матеріал.

Тематиці риторичних трактатів львівських єзуїтів відповідають 26 інвентарних записів (шифрів). Це не означає, що у фондах РСРК 26 риторичних трактатів. Під одним шифром може бути два, три і навіть більше окремих творів. До прикладу, під шифром 1574 II одразу чотири тексти¹²: “Tractatus theologicus de virtutibus”, “Praeliones theologico polemica de ecclesia”, “Theologico morales de censuris”, “Tractatus theologicus de paenitentia”. Кожен з цих трактатів записано (переписано) у Львові, але такий абсолютний показник зустрічається не у кожному випадку. Під шифром 1596 II¹³ п’ять трактатів з теології, але лише про два з них можна говорити як про львівські (“In Collegio Leopoliensi”). Інші або складно ідентифікувати (“Theologia moralis”), або поставали не у Львові (“In Sieniaviani Athenai Crosnoviani Soc. Iesu”, “In Collegio Sieniaviano”).

Коли у підшивці хоча б один трактат матиме стосунок до львівських єзуїтів, розглядатимемо та аналізуватимемо весь комплекс текстів під цим інвентарним номером. Така підшивка становить умовну цілісність і кожен з трактатів, в залежності від потреба, міг використовуватись учнями Львівського єзуїтського колегіуму. З іншого боку, через високий рівень академічної мобільності (як викладачів, так і студентів)¹⁴ текст могли розпочинати писати в одному місті, а завершувати в іншому. Відтак, як текст ставав надбання закладу, взагалі окреме питання.

Зазначені 26 позицій інвентаря з шифрами рукописів риторичних трактатів львівських єзуїтів було систематизовано і на їх основі укладено табличку (див. *Додаток*). До таблички було занесено загальні дані про інвентарний номер рукопису, його назву (умовно, за назвою першого трактату), автора (якщо це можливо), рік (в окремих випадках століття), місто і видавництво і ін. Під 26 інвентарними номерами бачимо 70 трактатів. Керуючись назвами текстів та змістом писань, їх можна умовно поділити на категорії та тематичні блоки. Відтак, говоримо про трактати з теології, риторики, філософії, поезики, права, та одну медитацію.

Найбільшою є група теологічних трактатів. У єзуїтів богослов’я було основою навчання, а також найвищим класом дисциплін¹⁵. Хоч готували у школах Товариства Ісуса не лише кадри для релігійних інститутів (великий

¹² НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1574 II.

¹³ Там само, рпс. 1596 II.

¹⁴ Мобільність викладачів можна оцінити за статистичною добіркою викладацького складу Львівської єзуїтської академії, поданої в праці дослідниці єзуїтської тематики Тетяни Шевченко: Тетяна Шевченко, *Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст.* (Львів: Свічадо, 2005), 215–262.

¹⁵ Stanisław Litak, “Jezuici na tle innych zakonów męskich w Posce w XVI–XVIII wieku,” in *Jezuici a kultura Polska. Materiały symposium z okazji jubileusza 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, red. Ludwik Grzebień, Stanisław Obirek (Kraków, 1991), 186; Шевченко, *Єзуїтське шкільництво*, 57–71.

акцент був на вихованні шляхти¹⁶), увага до текстів Святого Письма та вчення отців церкви була великою. На необхідності використання текстів Святого Письма та його авторитету у навчальному процесі, наголошувалось у освітньому статуті єзуїтів “Ratio Studiorum”¹⁷. Відтак закономірно, що з 70 рукописних трактатів, які стосуються творчої активності львівських єзуїтів, 54 присвячено саме богословській проблематиці. Серед інших: 10 трактатів з філософії, 3 з поезики, 1 з риторики, 1 з права й 1 медитація.

Означені вище категорії трактатів можна поділити на підкатегорії. У блоці теології виділяємо моральну (7), схоластичну (5), полемічну (3), контроверсійну (1). Окремо виділяємо серію, коли сентенція “Tractatus theologicus” продовжувалась: “De virtutibus” (16), “De iure et Justitia” (5), “De angelis” (3), “De Deo” (2), “De poenitentia” (2), “De incarnationes” (1), “De sacramento” (1), “De ingrediente” (1). Є тексти без назви (2), які розпочинаються одразу вступним розділом “Proemium”. Також тексти з назвами “Orbis Aurora” (1), “Lumen via, umbra Patriae vestigium beatitudinis Fides, Spes, et Charitas” (1), “Explicatio libri Josue” (1), “Summa omni numero perfectionis absoluta” (1), “Annus gratiae [...] tractatus de gratia” (1).

У категорії трактатів з філософії виділяємо такі структурні одиниці: “Philosophia peripatetica tribus partibus” (3), “Philosophia naturalis” (1), “Philosophia Antiquae” (1), “Logica Aristotelis” (2), “Philosophia Aristotelica” (1), “Physica Aristotelica” (1), “Tractatus [...] De Anima (Metaphysica) (1). Трактати з філософії пов’язані з вченням давньогрецького мислителя Аристотеля і є коментарями на його праці. Питання у якому дусі написані ці коментарі – у традиційному томізмі, чи і у властивому єзуїтам соарезмі¹⁸, є проблемою наступних досліджень.

Трактатів з наступних категорій не так багато, тому перераховуємо їх одним списком: “Annus Rhetoricus omnius [...] in Compendio exhibens ad excitandam [...] nobilibus ac ingenui eloquentiae” з риторики, “Apollo Poeticis cum Nexibus [...] Oratione [...] semina compendiose comprehensus”, “[...] de figuris et tropis poeticis”, “Sancta Catharina [...] de figuris et tropis” з поезики, “Juris compendiose” з права і одна медитація: “Meditatio in [...]”.

Таким чином, у фондах ВРСРК НБ ЛНУ є 26 інвентарних записів, що стосуються рукописних риторичних трактатів львівських єзуїтів. Під цими записами виявлено 70 трактатів. Умовно їх можна поділити на такі категорії: теологія, філософія, власне риторика, поезика, право та медитації. Трактатів з теології серед них є 54, з філософії 10, з поезики 3, з риторики 1, а з права і медитації по одному.

¹⁶ Євген Гулюк, “Європоцентризм і описи батальних сцен в історичних текстах Юзефа Жевуського як засоби дидактичного впливу (за трактатом “Zabawki dziejopiskie”),” у *Школа Львівського ставропігійного братства: традиції духовної освіти у Львові: тези доповідей та повідомлення наукової конференції молодих вчених (Львів, 20–22 грудня 2016)*, ред. Андрій Цебенко, Іван Альмес (Львів: ЛПБА, 2017), 15–18.

¹⁷ *Ratio Studiorum: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти* (Львів: Свічадо, 2008), 41.

¹⁸ Шевченко, *Єзуїтське шкільництво*, 67.

Основні категорії рукописних риторичних трактатів. Єзуїти мали чітку, сталу, перевірену часом і ефективну систему освіти. З невеликими змінами і коректурами, вона залишалась популярною та затребуваною протягом кількох сотень років¹⁹. При цьому, представники Товариства Ісусового не були винахідниками нових моделей чи підходів. Радше навпаки – їхні освітні середовища були консервативними і важко йшли на зміни²⁰. Однією із найбільш характерних рис освітньої системи єзуїтів, була її стандартизованість. Освітній статут єзуїтів *Ratio Studiorum* регламентував навчальний процес до найменших дрібниць. З тексту цього документу дізнаємось про те, якими професійними навиками та особистими характеристиками мав володіти викладач теології²¹, скільки років варто слухати риторику²², як та в яких сферах вживати латинську мову²³ і як проводити екзамени²⁴.

Зіставлення теорії викладання, закладеної статутом *Ratio Studiorum*, із практикою освітнього процесу, дає змогу робити висновки про особливості навчального процесу у єзуїтів. До прикладу, у *Ratio Studiorum* є рекомендація проводити навчання через диктування викладачем певних тез з наступним їх поясненням. Викладач міг повторити слово чи пасаж із надиктованого. Схожим чином, учні могли підійти після заняття і уточнити незрозумілі деталі²⁵. Таким чином, навчання відбувалося за системою “оголошення (ознайомлення) – запис (фіксація) – коментування (аналіз та запам’ятовування)” і було поєднанням усної та писемної практик. Трактати, які за текстуальним наповненням можна інтерпретувати як зібрання схем, інформаційних кодів та літературних топосів для практичного вжитку, є підтвердженням такого підходу до навчання. У ширшій перспективі це явище підтверджує тезу дослідника медієвістичної риторики Джеймса Мерфі про поширеність у ті часи *Ars dictaminis* та накладання авторами на писаний текст структури усного диспуту²⁶. Навчання відбувалось за принципом “*Non scholae, sed vitae discimus*” і випускник мусив вміти публічно захищати свою думку.

Разом з тим, у *Ratio Studiorum* є вказівка для бібліотекарів фіксувати те, що відбувається у стінах колегіуму, або стосується їхніх викладачів. У розділі

¹⁹ John O'Malley, *The Jesuits: a history from Ignatius to the present* (Brussels: Editions Lessius, 2014), 12, 27, 40, 85; Сергій Серяков, “Характерні риси єзуїтського шкільництва в освітній діяльності Києво-Могилянської академії в XVII столітті,” *Наукові записки* 18 (2000): 24–28.

²⁰ Попри прохання та вимоги шляхтичів, єзуїти довго не наважувались вивільнити історію з риторики та зробити її окремим предметом викладання. Про це: Kazimierz Puchowski, “Nauczanie historii w polskich kolegiach jezuickich (1565–1773). Zarys problematyki,” in *Jezuici a kultura Polska*, 282–285.

²¹ *Ratio Studiorum*: Уклад студій, 42.

²² Там само, 45.

²³ Там само, 62.

²⁴ Там само, 45–46.

²⁵ Там само, 78–79; *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599* (Washington, 1970), 27.

²⁶ James Murphy, *Rhetoric in the Middle Ages. A History of Rhetorical Theory from St. Augustine to the Renaissance* (University of California Press, 1974), 103.

“Які писання слід заносити в книгу” йдеться: “списувати у книзі все, з чим наші прилюдно виступають та що пишуть – чи то в колегії, чи поза нею, а саме: діалоги, промови, вірші й таке інше, а добирати (твори) треба доручити префектові, чи комусь іншому, хто досвідчений в цих речах”²⁷. Відтак, єзуїти ретельно документували хід освітнього процесу. Для аналізу трактатів, розуміння зазначених деталей є важливим.

Зосереджувати увагу на всіх трактатах окремо взятої категорії складно. Тому за основу взято кілька текстів з основних груп трактатів. На їх основі окреслено проблему та дано загальну характеристику трактатів з фондів НБ ЛНУ. Цікавити будуть загальні відомості про трактат (назва, мова викладу, написання), авторство, структура, особливості.

Трактати з теології. Під інвентарним номером 1574 II підшивка з чотирма трактатами з теології: “Tractatus theologicus de virtutibus [...] de Fide, Spe, et Charitio disputationibus scholasticus”, “Praeleones theologico polemica de Ecclesia”, “Praelectiones theologico morales de censuris in communis”, “Tractatus theologicus de Paenitentia”²⁸. Кожен з зазначених текстів було записано, або переписано у Львові (“In Collegii Leopoliensi Societatis Iesu”) протягом 1746–1747 рр. Містить 458 листів. Запис здійснено латинською мовою, інколи з вкрапленнями польських слів та сентенцій. Почерк акуратний та читабельний. Підшивка зберігалась у бібліотеці теологічного факультету Львівського університету, очевидно, саме звідти потрапила до фондів НБ, де знаходиться сьогодні.

Говорити про авторство текстів складно. Інколи на творах немає жодних ідентифікаторів, часто вони фрагментарні та неповні. Враховуючи специфіку появи цих текстів та методики запису, у рамках питання авторизації можна розглядати хоча б списки на кшталт того, що поданий у назві першого трактату: “honorii [...] Augustini, Ieronimi, Thomae, Ignaty, Xaveryi, Kostka, Aloyzyi, [...]”²⁹. Фрагменти з творів цих авторитетних для єзуїтів мислителів автор трактату використовував для побудови власного тексту. Їхні цитати були не просто матеріалом, а й засобом легітимізації. Він ніби продовжує їхню справу і доповнює цей символічний хронологічний перелік, артикулює свою причетність до традиції. Це зовсім інший контекст постановки авторського тексту в порівнянні з нашим. Як зазначав італійський історик Умберто Еко, раніше культура ховала почуття нового за багаторазовими повтореннями. Тепер же культура постійно постулює, що робить щось нове, хоч часто просто повторює старе³⁰. Вагу авторитету традиції для того часу можна

²⁷ *Ratio Studiorum: Уклад студій*, 64–65.

²⁸ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1574 II.

²⁹ Там само.

³⁰ Умберто Еко, *Искусство и красота в средневековой эстетике* (Москва: АСТ, 2015), 15.

зрозуміти з однієї з рекомендацій освітнього статуту *Ratio Studiorum*. Там йдеться, що викладач не може викладати теологію без належної обізнаності зі вченням Томи Аквінського³¹.

В окремих трактатах вказівка на імена присутня. Тому не завжди мусимо говорити про авторство в універсальному чи корпоративному вимірі. У другому трактаті бачимо запис “Sub. L. Orlowski”. Інформація вказує на імовірного автора тексту чи його укладача. Ідентифікація персони Орловського потребує додаткових часу та зусиль.

Структура трактатів відповідає будові диспуту: матеріал подано у формі відповідей на запитання. Сам трактат і є сумою укладених питань-проблем, що послідовно розглядаються. До прикладу, перший текст під номером 1574 II складається з частин, частини з диспутів, а диспути з глав (часто також трапляються питання (*quaestio*), статті (*articulus*), лекції (*lectio*) і пункти (*punctum*): “Pars prima. De Fide Divina”, “Disputatio Prima. De obiecto formali Fidei Divinae”, “Quaestio prima. De obiecto [...] fidei Divinae”, “Caput primum. In fidei divina debeat [...] motivum”. Третій трактат складається з трьох диспутів: “Disputatio Prima. De censuris in communis”, “Disputatio secunda. De censuris in particularis”, “Disputatio tertia. De confessione”, а ті – зі ще менших частин.

Вартіх детальної уваги особливостей трактати цієї підшивки не мають. Текст у окремих місцях обривається, за цим йдуть кілька порожніх аркушів, а по тому він продовжується знову без заголовку чи пояснення. Такі моменти можуть вказувати на особливості навчального процесу. Трактат був робочим зошитом, нотатками для практичного ужитку учня. Той міг не встигнути щось зафіксувати, лінуватись це робити, або ж свідомо упустити матеріал.

Під інвентарним номером 1590 II підшивка з двома трактатами з теології: “Tractatus theologicus de poenitentia” та “Tractatus theologicus de virtute et sacramento”³². Перший текст було записано у 1722 р., а другий у 1718–1719 рр. Обидва львівського походження (“In Collegio Leopoliensi Societatis Iesu”). З датації очевидно, що тексти створювались у різні роки й якийсь час існували окремо у вигляді учнівських чернеток. Стан збереження творів хороший. Мова написання латинська. Кількість листів: 227.

Авторизація трактатів тільки на основі самих текстів, як і в попередньому випадку, значних дивідендів не дає. На другому трактаті немає жодних маркувальних позначок, окрім традиційного переліку цитованих авторів: “...Praecipue Augustini ac D. Thoma, Ignatij, Xaverij, Nepomuceni, Thadei, Antonij de padua [...]”. На першому тексті є помітка “sub. [...] Patre Ladislao Żółtowski”. Отож, автором трактату імовірно був отець Владислав (Жолтовський).

Огляд структури зробимо за першим трактатом. Він розпочинається зі вступу “Proemium”, який є не у всіх випадках. Виконує функцію ввідної частини з актуалізацією проблематики та коротким аналізом структури курсу.

³¹ *Ratio Studiorum*: Уклад студії, 42, 90–91.

³² НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1590 II.

Основний текст є послідовним розглядом окремих питань: “Disputatio prima. De paenitentia prout est virsus”, “Quaestio 1ma. Quid sit paenitentia”, “Quaestio secunda. In quo consistit peccatus”, “Punctum primum. De remissione peccatorum”. З точки зору теорії риторики, кожне з винесених у трактаті структурних питань може бути окремо взятим топосом. Тобто зазначені квестії-питання зі структури були своєрідними проблемами в рамках дисципліни, відповіді на які повинні були осмислювати, прописувати та давати всі студенти за підсумком навчання. Трактат був вибіркою квестій-питань у яких була вступна теза-твердження та наступні погляди на неї під кількома точками зору, висновки. Так творилося та поширювалося знання схоластичним методом навчання³³.

Тексти під цим інвентарним номером мають низку маркувальних характеристик, які допомагали автору чи користувачам орієнтуватись у записаному, вибирати головне та важливе. Зокрема, підкреслення. Їх умовно можна поділити на сенсуальні та структурні. У першому випадку підкреслювали фрази та вислови, які несуть ідеологічне навантаження – їх можна цитувати задля підтвердження своєї думки. Підкресленими бувають слова, словосполучення, речення. Структурні підкреслення – це виділення назв частин, диспу-тацій, квестій чи пунктів. Також обидва трактати мають послідовну цифрову нумерацію навпроти назв частин і проблем, що розглядались. В умовах, коли сторінки не нумерувались, ця методика могла бути помічною в орієнтуванні по тексті. Учні знали структуру й послідовність розгляду питань і могли віднаходити потрібне. Для орієнтації використовували і закладки. Окремі з них, затерті і зношені, можна навіть зараз знайти між сторінками трактатів³⁴.

Аналіз рукописних риторичних трактатів з теології з фондів НБ ЛНУ дає змогу актуалізувати ряд проблем історичного, риторичного та дидактичного характеру. Це питання авторства творів (на персональному рівні та на рівні методики і технології роботи), проблематика укладення текстів (артикуляція автором власної причетності до тієї чи іншої традиції – літературної, риторичної, релігійної), структура писань і питання відповідності / невідповідності стандарту писання, особливості окремо взятого тексту, які дають розуміння про нюанси функціонування інтелектуального середовища та особливості побудови й дидактична апробація риторичних концепцій. Відповіді на ці питання можна буде отримати в ході більш детального дослідження проблеми в майбутньому.

Трактати з філософії. Під інвентарним номером 1602 II бачимо чотири тексти: “Philosophia antiqua veritatis”, “Philosophia Aristotelica”, “Scientia Physica [...] Aristotelis accomodata”, “Tractatus sei, de Anima”³⁵. На першому, третьому і четвертому текстах є вказівки на львівське походження: “In Collegii Leopoliensi Societatis Iesu”. Імовірно, другий трактат також було

³³ Шевченко, *Єзуїтське шкільництво*, 66.

³⁴ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1590 II, арк. 107.

³⁵ Там само, рпс. 1602 II.

записано у Львові, але стверджувати це не можна. Писали тексти у 1755 р. Мова латинська. 344 листи. Як можна бачити з назв, праці є коментарями на вчення Аристотеля: його логіка, фізика та метафізика. Заклик тлумачити тексти Аристотеля є в освітньому статуті єзуїтів *Ratio Studiorum*. З іншого боку, філософія, позбавлена згадок про ідеї цього мислителя, вважалась викривленою та неповною³⁶.

Про авторизацію текстів говорити складно. Початок підшивки, на чистих сторінках, що передують основному тексту, марковано двома характерними записами: “*ex libris Cajetani Casimiri Samberski manuscript*” та “*ex libris Ioanne Mezynski*”. Про який рівень причетності до тексту (викладання, запис, володіння) говорять записи – невідомо. Імовірно, згадані особи в певний період просто були користувачами нотатника.

Структура трактату є набором проблемних питань, пов’язаних з фізикою, логікою, метафізикою та анімастикою. Через розгляд цих питань відбувається виклад матеріалу: диспутації, питання-квестії, статті і т.д. (до прикладу, “*Articulus secundus. De finis in particulari*”). Ці питання, тези та аргументи до них учні повинні були вивчати для здачі предмету і для життя. В освітньому статуті *Ratio Studiorum* є вказівка, що ніхто не може рухатись далі, доки не продемонструє розуміння питань лекцій попереднього класу і здатності розуміти докази³⁷. Іспит з логіки взагалі відбувався двічі на рік і в присутності префекта студій, наставників з філософії й теології, ректора, його радників, а по змозі і провінційного настоятеля³⁸.

Особливістю цих філософських трактатів є ілюстративні візуальні схеми³⁹. Одна з таких є варіацією “дерева Порфирія (“*Arbor Porphyriana*”)”. Цей метод вперше використав грецький філософ-неоплатонік Порфирій (234 – між 301 і 305 рр.) у своїй праці-коментарі на “Категорії” Аристотеля для демонстрації поділу та дихотомії понять. У трактаті на корінцях дерева записано імена апостолів. Далі по стовбуру категорії та стани буття.

Під інвентарним номером 1600 II три трактати з філософії. Кожен з них має характерну назву “*Philosophia peripatetica tribus partibus logica physica metaphysica*”⁴⁰. Всі трактати було записано у Львові (“*In Collegii Leopoliensi Societatis Iesu*”) 1747, 1749 та 1747 року відповідно. Латинською мовою. Стан збереження хороший. Особливо вирізняється палітурка.

Про авторство трактатів можна сказати мало. У текстах немає жодних відомостей, окрім характерної артикуляції причетності до християнської традиції та відповідного інтерпретаційного канону у вигляді переліку цитованих авторів: “*Ecclesiae doctore [...] Ignatii, Xaverii, Aloisii, Stanislai, Josephi, Thadei, Catharinae, Nepomuceni, Christophori*”. Для того часу питання

³⁶ *Ratio Studiorum*: Уклад студії, 128.

³⁷ *The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*, 5.

³⁸ *Ratio Studiorum*: Уклад студії, 45–46.

³⁹ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1602 II, арк. 20, арк. 22–23.

⁴⁰ Там само, рпс. 1600 II.

авторизації не було настільки гострим та актуальним, як це є в нас. Роботу над написанням якоїсь праці частіше сприймали як наближення власної душі до спасіння, прославлення Бога, аніж в контексті здобуття собі слави та імені⁴¹. Навіть імена найбільш читаних авторів інколи втрачали прив'язку до своїх писань. Так було з ігуменом Єлецького монастиря на Чернігівщині Йоаникієм (Галятовським). На початку 1720-х рр. монах Далматовського Успенського монастиря з-під Тобольська Авраамій переклав “Łabędź” Галятовського. У зверненні до царя він писав, що переклав книжку невідомого автора, невідомо коли надруковану⁴².

Структурно кожен трактат складається з логіки, фізики та метафізики. Це було закладено навіть у назві. Вони поділені на наступні дрібніші підрозділи (наприклад, питання “De anima et corporibus viventibus” з другого трактату, або “De 1ma mentis operatione” з першого): quaestio, articulus. Скорочений виклад логіки (діалектика), філософія природи (фізика) та метафізика (наука про духовні першооснови буття) були лише частиною повного курсу з філософії. Також до нього входили етика й математика⁴³.

У тексті широка база візуальної інформації. Схемка з “Imperfecti figura” з одного боку та їх відповідники “perfecti figura” з іншого⁴⁴; схематичне зображення у вигляді дерева, відоме як “Arbor Porphyrii”⁴⁵, а також інші таблиці. До останнього важливо додати, що “Вступ” Порфирія, у якому й бачимо “Arbor Porphyriana”, у єзуїтів входив до переліку базових підручників для вивчення діалектики⁴⁶.

Трактати з філософії важче піддаються авторизації. На них не так багато маркувальних знаків. Структурно та тематично вони є пов'язані з працями грецького філософа Аристотеля та є коментарями на них. До вивчення науки про категорії за Аристотелем (особливо в контексті коментарів Томи Аквінського) заохочують і рекомендації освітнього статуту Ratio Studiorum. На вивченні саме категорій та понять, контекстів їх вжитку, робився дуже великий акцент. Крім Аристотеля, у трактатах з філософії активно звертаються до ідей та думок інших античних авторів. Прикладом цього є концепт “дерева Порфирія”, яке в якості ілюстративного матеріалу до науки про категорії бачимо чи не в кожному філософському трактаті. Ідейна близькість та взорування авторів текстів на античну традицію є домінантною рисою інтелектуальної культури.

⁴¹ Олена Матушек, “Українська проповідь XVII століття як «дія за допомогою слів»,” у *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство* 30 (2010): 67–76.

⁴² Наталя Яковенко, *У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаникія Галятовського* (Київ: Лаурус; Критика, 2017), 90.

⁴³ Шевченко, *Єзуїтське шкільництво*, 65–66.

⁴⁴ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1600 II, арк. 37–39.

⁴⁵ Там само, арк. 6.

⁴⁶ Шевченко, *Єзуїтське шкільництво*, 65–66.

Трактати з риторики. Під інвентарним номером 1618 II трактат з риторики під назвою “Annus Rhetoricus omnius retro saeculos eloquentiam in Compendio exhibens”⁴⁷. Текст було записано 1751 р., імовірно у Львові (за навчальним курсом, який тривав у 1750 р. (“anno 1750 in annum 1751”). Стан збереження не найкращий. Мова викладу латинська. Почерк біглий і важкий для читання. Писали текст з акцентом на шляхетське середовище: “nobilibus ac ingeniis eloquentia candidatis”.

У контексті питання про авторизацію важливо звернути увагу на фразу у назві трактату та один запис, що стоїть окремо. Перше: “ad Martin Tarnowski edidit”, другий: “Rhetorica [...] Cajetani Samborski Anno Dni 1759 Comparata”. Очевидно, в обох не йдеться про авторство. З Мартіном Тарновським пов’язане радше видання тексту. Запис про Каєтана Самборського стоїть окремо від назви і вказує радше на тимчасове володіння.

Структурно трактат є переліком питань-квестій, які розглядають послідовно: “De principijs Rhetoricae”, “De arte et modo discende artis Rhetorica”, “De etymologia [...] nominis”, “De narratio”, “De conclusio”, “De pronuntiatione”, “De voce”, “De gestu”. Одні з питань стосуються теорії риторики, другі дидактики та педагогіки. Треті є більш практичними і навчають правил оголошення власної думки, володіння голосом і тілом. Відтак, проходження такого курсу риторики, ознайомлювало учнів з усіма можливими нюансами функціонування науки про красномовство.

Цікавою особливістю трактату є наявний у ньому міні-словник⁴⁸. Одну зі сторінок тексту займає характерна схема, у якій подано “allegoria” та “applicatio”, а під ними приклади, що допомагають зрозуміти, як на практиці використовувати слова та фрази з наведених категорій. У трактаті часто зустрічаються сентенції на кшталт “primo”, “secundo”, “tertio”, або “dicit”, які акцентують увагу на важливому матеріалі та допомагають орієнтуватись у тексті.

Трактати з риторики не завжди пов’язані тільки з мистецтвом красномовства. У “Rhetor [...] in Senatu, Curia, Aula”⁴⁹, який за характеристикою автора є “instructiones et praxes rhetoric”, можна знайти різну інформацію. Основна частина тексту є теорією та практикою (вправи) для молоді та шляхтичів, настановами як укладати листи, тексти і ін. Після цього подано політичний та географічний довідники: політична система Речі Посполитої (схеми та таблиці) – гілки влади і їх співвідношення; перелік країн та їх коротка характеристика: Германія, Лузитанія, Австрія, Англія, Трансильванія і ін. Відтак, текст нав’язує до сприйняття риторики як методу розвитку не лише красномовства, але й ерудиції⁵⁰. Текст було записано у 1729–1730 рр. у Кросно, тому детальніше на ньому не зупиняємось.

⁴⁷ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1618 II.

⁴⁸ Там само, арк. 59.

⁴⁹ Там само, рпс. 369 II.

⁵⁰ Кметь, “Історичні студії у Львівській єзуїтській академії,” 174–175.

Трактати з риторики є сукупністю квестій-питань, які стосуються різних особливостей та форм діяльності оратора. Розглядалось не тільки як використовувати риторичні фігури та прикрашати текст, але як варто триматись на публіці та володіти голосом чи тілом. Крім безпосередньо теорії риторики, у таких працях були фрагменти з промов чи й інших текстів для наочної демонстрації застосування теоретичних рекомендацій. Трактати з риторики багаті на різного роду додатковий матеріал: таблиці, бази політичного, географічного, генеалогічного і ін. знання. Учень, який пройшов курс риторики, мав вирізнятись не тільки красномовством, але й ерудицією.

Трактати з поетики. Під інвентарним номером 1609 II трактат з поетики, назву якого втрачено⁵¹. Текст, що відповідає цьому номеру, не має перших сторінок, де і прописувалась назва та інша маркувальна інформація. Означуватимемо трактат за першим структурним підрозділом: “De figuris poeticeis”. Текст записано у 1726–1727 рр., імовірно, у Львові. Теоретична частина записана латинською. У практичній трапляється польська мова. До прикладу, промова Яна Собеського до Сенату⁵². Почерк дрібний на початку, але каліграфічний і з гарно виведеними літерами по тексту.

На основі записів трактату авторизувати текст складно. Встановити можна лише проміжних користувачів або тимчасових власників. У кількох місцях трактату натрапляємо на згадки про Юзефа Клеменсовського: “Yosephus Klemensowski” та “ex libris Josep Klemenjowski”⁵³, а також “iste liber donates ad Josepho Klemensowski”⁵⁴. Той володів текстом якийсь час, але до його появи, очевидно, не причетний. Інших відомостей джерело не подає.

Текст трактату стосується теорії та практики поетичної мови, поетичних фігур і тропів та способів і підходів до висловлення власної думки. Умовно його можна поділити на три частини, де буде теоретична складова, практична, а також словник-довідник, укладений за алфавітним принципом. Перша частина є вступною. Введення до теорії поетичного мистецтва. Текст розмежовують короткі підзаголовки, які акцентують увагу на важливих питаннях: “Fundamentum primum. De figuris poeticeis”, “2dum quaeritur. Quid sit eclipsis?”, “Quaeritur 3tio. Quid est hellenismus?”, “Quid est archaismus?” і ін.; “Fundamentum secundum. De tropis”, “Quaeritur 2. Quid metaphora?” і ін. Крім характерних для теорії поетики питань, які наведені вище, у трактаті розглядаються й практичні та локалізовані проблеми: “De funeribus carminum”, “De constructione carminis Polonicis” і ін. У цій частині трактат є систематизованим набором правил і схем з теорії поетики.

Для закріплення матеріалу у тексті подано поетичний словник, умовно другу частину. Це своєрідний довідник, де з лівого боку наведено короткі фрази латинською мовою – звороти, підкреслені лінією. Праворуч подано

⁵¹ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1609 II.

⁵² Там само, арк. 67.

⁵³ Там само, арк. 3.

⁵⁴ Там само, арк. 194.

визначення й тлумачення фраз. Фрази, як можна здогадатись з назви трактату, взято з творів Ігнатія Лойоли, Франциска Ксаверія, Станіслава Костки, Яна Непомука і ін.: “Sanctorum [...] Juda, Thadei, Xaverij, Borgia, Kostka [...] phrases seu cultiores modi loquendi propositae”. Словник, укладений за алфавітним принципом, був зручним підручним засобом для творення власних текстів. Можна було використати коротке словосполучення, подане ліворуч для передачі сенсу довгого, яке праворуч. У той час знали про таку особливість творення тексту і могли відчитати закладений у реченні сенс.

В умовах функціонування літератури в той час, коли копіювання було єдиним засобом калькуляції ідей, а істину вважали колективним надбанням⁵⁵, подібний словник мав дуже велику вагу. Він був частиною комунікаційного літературного коду, під яким були зрозумілі для них, але не завжди відомі для нас, смисли. Тому так важливо в рамках тої освітньої системи було вчити давніх поетів та істориків. На цьому було побудовано освітню систему єзуїтів⁵⁶, заклик до цього можна знайти і в цьому трактаті: “necessariam esse lectionem antiquorum Historicorum a Poetarum”⁵⁷.

Третю частину можна окреслити як практичний додаток. Таку складову мають більшість трактатів: промови, вірші, мови, на яких показано принципи застосування теорії. Приклад: вже згадана вище промова до Сенату Собеського, інші промови, приклади розбору окремих віршів. На основі цих текстів бачимо не тільки демонстрацію прикладного застосування теорії, а й літературний канон для читання та наслідування; теми, на які закликали писати; цінності, які культивувались; мету, яку ставили.

Під інвентарним номером 1610 II поетичний трактат “Apollo Poeticis [...] oratione [...] semma compendiose comprehensus”⁵⁸. Текст було записано у 1730–1731 рр., імовірно, у Львові. Мова латинська. Почерк читабельний. Кількість листів 44.

Для авторизації тексту може бути помічним запис, розташований нижче назви, поруч із нею: “manu scripta Stanislai Ortynski”. Чи дійсно рука Станіслава Ортинського писала цей трактат, чи тільки дописувала щось на ньому пізніше – питання для наступного дослідження.

Структурно трактат складається з низки підрядних одиниць. Розпочинається зі вступу: “Praemium”. Основний текст складається з частин, глав, статей і ін.: “Pars 1ma. De poesi ut e oratio ligatae”, “Capitis 1mum. De Poesi in genere”, “Capitis 2dum. De poesi in species”, “Articulus 1mum. De definitione carminis”, “3tium. De generibus carminum” “Articulus 4tus. De modo componendi carminis”, “7mus. De poesi heroic”.

У тексті трактату багато прикладів розбору поезії. Неодноразові цитування з ретельним зазначенням на полях імені того, до чиїх праць звертаються.

⁵⁵ Умберто Еко, *Искусство и красота в средневековой эстетике*, 17.

⁵⁶ Кметь, “Історичні студії у Львівській єзуїтській академії,” 178.

⁵⁷ НБ ЛНУ, ВРСРК, рпс. 1609 II, арк. 1–5.

⁵⁸ Там само, рпс. 1610 II.

Чітко видно розграфлення, які робили, аби писати рівно. З 30-го аркуша розпочинається словник. У кінці трактату наведено додаток з різними текстами (листами): “*varia notata epistolarum*”. У цій частині суміш сентенцій польської і латинської мов.

Загалом, поетичні трактати є влучним ілюстративним прикладом поєднання у навчальному процесі єзуїтів теорії і практики. Ці тексти показують, що єзуїти зачували багато інформації: фактографія, лексичні звороти, формули й моделі. При цьому, навчання мало практичну прив’язку і вони розуміли значення тієї чи іншої інформації. Великий вплив на навчальний процес мали християнська традиція та літературний читацький канон.

Висновки. У фондах відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка є 70 рукописних риторичних трактатів, які стосуються діяльності львівських єзуїтів. З них безпосередньо з риторики трактатів не так багато, більшість – з теології, філософії та поетики, також є з права і медитації. Поняття “риторики” в статті розглядається достатньо широко, а риторичними означаються трактати з різних ділянок знань (історія, риторика, мистецтво, політика, математика, географія, астрономія, право, медицина і ін.), котрі стосуються теорії та практики усного або письмового викладу думок, захисту позиції, переконання опонента.

У більшості випадків автори та укладачі аналізованих трактатів залишаються невідомими. Частіше можна говорити про тимчасових власників та користувачів цих текстів. Записи та помітки на джерелах (“*ex libris Klemensowski*” або “*ex libris Samberski*”) дають інформацію хіба що про перебування тексту у приватному фонді користувача. Авторизація трактатів потребує додаткового часу та зусиль. Тим не менше, факт наявності їх у книгозбірні та імовірного використання (творення), робить ці тексти важливими для реконструкції поглядів на риторику в середовищі львівських єзуїтів.

У цій статті головний акцент зроблено не на персоналіях, а на контексті, в якому функціонували трактати. Трактати як джерело до розуміння освітнього та інтелектуального середовища, особливостей сприйняття та викладання мистецтва риторики у XVI–XVIII ст. Кожен риторичний трактат був посібником з викладання дисциплін, рекомендацій кого і як читати та цитувати, практики і традиції коментування, розуміння риторики і способів побудови й укладання текстів – з риторики, філософії, фізики, права, теології і ін.

Процес вивчення структури трактатів та співставлення їх з рекомендація освітнього статуту єзуїтів *Ratio Studiorum*, дає можливість робити висновки про особливості навчального процесу у єзуїтів: його базові засади, основи, головні завдання та мету. Проглянувши структуру трактатів з теології, філософії, риторики та поетики, приходимо до висновку, що кожен з цих текстів був енциклопедією з точки зору фактографії та підручним посібником

з точки зору теорії оральної чи писемної комунікації. З трактатів з теології можна дізнатись не тільки про богословський канон та особливості інтерпретації текстів отців церкви, але і про моделі відстоювання цього знання в публічних диспутах. Філософські трактати спрямовували на основні категорії вчення Аристотеля в інтерпретації (головно) томізму, але також і давали розуміння як застосовувати це знання на практиці і як передавати його наступним поколінням. Трактати з риторики чи поетики містять багато ілюстративного матеріалу: схеми, таблиці, політичні та географічні довідники.

Різного роду схеми та таблиці є дуже помічним засобом у трактатах для донесення нового матеріалу. До прикладу, філософські категорії вивчались за таблицями неоплатоніка Порфирія, а в риторичних та поетичних трактатах досить словників сталих висловлювань. Для спрощення сприйняття тексту та віднайдення у ньому головного, у тексті існували сенсуальні та структурні підкреслення.

Таким чином, на прикладі рукописних риторичних трактатів з фондів НБ ЛНУ можна простежувати процес остаточного переходу методики та прийомів, категорій усної античної риторики у писемну та шкільну риторику. Античну риторику було адаптовано і трансформовано під запити шкільних предметів, які відповідали запитам та вимогам свого часу. Учні працювали з питаннями-квестіями, категоріями, термінами й поняттями, які вивчали і вчили застосовувати на практиці.

Трактати львівських єзуїтів						
Ознаки	шифр	назва	автор	риторика		
				обсяг	рік, місто	особливості, структура
Трактат	1618 II	Annus Rhetoricus omnium	Cajetani Samborski, edidit Mart. Tarnowski	120	1750 - 1751	De principiis Rhetoricae, de arte et modo discende artis Rhetorica, de etymologia...nominis, de voce, de gestu
теологія						
Ознаки	шифр	назва	автор	теологія		
				обсяг	рік, місто	особливості, структура
трактат	1589 II	Tractatus theologicus de virtutibus	sub. Professore Adamo Malczewski	243	1722, In collegio Leop. Soc. Iesu	De Fide, De obiecto formali fidei Divinae, Quid est...fidei...atributis.
	1590 II	Tractatus theologicus de poenitentia	sub. Eximio Patre Ladislao Zoltowski	116	1722, In collegio Leop. Soc. Iesu	De poenitentia prout est virtus..., quid sit poenitentia, in quo consistit peccatus
	1591 II	Theologia scholastica	Apollonii Holzmanna, Pauli Kozłowski	248	1749 - 1750, In scholis palatinis Coll. Leop. Soc. Iesu	De gratia Divina, De meritis et demeritis
	1592 II	Disputatio...de natura et obiecto theologiae	sub L. Zoltowski	225	1724, Leopoli	De Iure et Domino, De iniuria, De essentia et attributis Dei
	1593 II	theologiae de...incarnatione verbi		253	1724	De Angelis, De existentia et natura Angelorum, De actibus humanis
	1594 II	disputatio...de theologicis divisione	sacra theologiae prof. Patre Onuphrio	493	1748 - 1749, in collegio Leopoliensi	De simplicitate et indivisibilitate Dei, De locutione et illuminatione Angelorum
	1595 II	Orbis Aurora...theolog. Illustrata	sub. Iosepho Domaracki	299	1729 - 1730	De essentia, existentia et numero virtutum;
	1596 II	Theologia scholastica de incarnatione	sub. Francisco Kobieliski, sub. Andrea Sieminski, sub. Prof. Bielicki	131	1732 - 1733, In Coll. Leop. Soc. Iesu	De essentia incarnationis, De Christo Domino cultu et invocatione
	1597 II	tractatus theologicus de virtute	sub. Andrea Sieminski, sub Felice Ubysz	149	1734 - 1735, 1738	
	1599 II	Summa omni numero tractatus	Ad. Bystrzonowski+sub. Kaczanowski	166	1739 - 1740	De Dei theologia et Physica
	1601 II	tractatus theologicus		265	1750 - 1751	
	1603 II	tractatus theologicus		542	1755, 1756, 1757	
	1604 II	tractatus theologicus	Tuszynski	300	1749 - 1750	
	1606 II	Tractatus theologicus		112		
	1607 II	Creatura rationalis + tractatus theologicus	Sadoski+Alocher A.	249	1740 - 1741	
	1608 II	Tractatus theologicus de sacramentis	Alocher Augustino + Bystrzonowski A.	121	1740 - 1741, 41 - 42.	De gratia Divina,
	1612 II	Tractatus de censuris ecclesiasticis		328		
філософія						
Ознаки	шифр	назва	автор	філософія		
				обсяг	рік, місто	особливості, структура
трактат	1600 II	Philosophia peripatetica tribus partibus		162	1747, In Coll. Leop. Soc. Iesu	De anima et corporibus viventibus
	1602 II	Philosophiae Antiquae	ex libris Caetani Casimiri Samberski	344	1755, In Coll. Leop. Soc. Iesu	De finis in particulari
	1605 II	Philosophia naturalis		99	1730	
	1616 II	In universam Aristotelis logicam disputatio	Adalbertus Zubrsky	43	XVII ст.	
поетика						
Ознаки	шифр	назва	автор	поетика		
				обсяг	рік, місто	особливості, структура
трактат	1609 II	...de figuris poeticis	ex libris Iosep Klemensowski	194	1727	De tropis, De constructione Carminis Polonicis
	1610 II	Apollo Poeticis	Ortynski St.	44	1730	
	1611 II	Virelum...de figuris et tropis		122	1730	
медитації						
Ознаки	шифр	назва	автор	медитації		
				обсяг	рік, місто	особливості, структура
трактат	1617 II	Meditatio in...		168		

Додаток. Трактати львівських єзуїтів.

REFERENCES

- “Bilotserkivskij traktat iz Richchii Pospolytoiu vid 28 veresnia 1651 roku.” *Litopys*. Accessed August 15, 2017. <http://litopys.org.ua/suspil/sus85.htm>. (in Ukrainian).
- Bystrzonowski, Adalbertus. *Informacya matematyczna... Swiat cały, Niebo, y ziemię, y co na nich iest*. Lublin: Drukarnia Lubelska Societatis Iesu, 1743.
- Eko, Umberto. *Iskusstvo i krasota v srednevekovoi estetike*. Moskva: AST, 2015. (in Russian).
- Etymologichnyj slovnyk ukrains'koi movy v semy tomakh*. Kyiv: Naukova dumka, 2006. (in Ukrainian).
- Gengel, Georgius. *Gradus ad Atheismum*. Leopoli: Typ. Collegii Societatis Iesu, 1724.
- Huliuk, Yevhen. “Yevropotsentryzm i opysy batalnykh stsen v istorychnykh tekstakh Yuzefa Zhevus'koho iak zasoby dydaktychnoho vplyvu (za traktatom “Zabawki dziejopiskie”).” In *Shkola Lvivskoho stavropihijnoho bratstva: tradytsii dukhovnoi osvity u L'vovi: tezy dopovidej ta povidomlennia naukovoï konferentsii molodykh vchenykh (Lviv, 20–22 hrudnia 2016)*, edited by Andrij Tsebenko, Ivan Almes. Lviv: LPBA, 2017. (in Ukrainian).
- Kmet, Vasyl. “Istorychni studii u Lvivs'kij iezuitskij akademii.” In *Kyivska akademiia*, edited by Maksym Yaremenko, 173–204. Kyiv: Dukh i litera, 2016. (in Ukrainian).
- Litak, Stanisław. “Jezuici na tle innych zakonów męskich w Posce w XVI–XVIII wieku.” In *Jezuici a kultura Polska. Materiały symposium z okazji jubileusza 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, edited by Ludwik Grzebień, Stanisław Obirek. Kraków, 1991.
- Matushek, Olena. “Ukrainska propovid XVII stolittia iak «diia za dopomohoiu sliv».” In *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Literaturoznavstvo* 30 (2010): 67–76. (in Ukrainian).
- Murphy, James. *Rhetoric in the Middle Ages. A History of Rhetorical Theory from St. Augustine to the Renaissance*. University of California Press, 1974.
- O'Malley, John. *The Jesuits: a history from Ignatius to the present*. Brussels: Editions Lessius, 2014.
- Pascal, Blaise. *Traité du triangle arithmétique*, Paris, 1655.
- Puchowski, Kazimierz. “Nauczanie historii w polskich kolegiach jezuickich (1565–1773). Zarys problematyki.” In *Jezuici a kultura Polska. Materiały symposium z okazji jubileusza 500-lecia urodzin Ignacego Loyoli (1491–1991) i 450-lecia powstania Towarzystwa Jezusowego (1540–1990)*, edited by Ludwik Grzebień and Stanisław Obirek, 282–285. Kraków: WAM, 1991.
- Ratio Studiorum: Uklad studij Tovarystva Isusovoho. Systema iezuitskoi osvity*. Lviv: Svichado, 2008. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, Inventarna knyha rukopysiv. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 369 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 488 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 491 II. (in Ukrainian).

- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1574 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1596 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1590 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1600 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1602 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1609 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1610 II. (in Ukrainian).
- Scientific Library of Lviv Ivan Franko National University, Fedir Maksymenko Department of Handwritten, Old Printed and Rare Books, rps. 1618 II. (in Ukrainian).
- Shevchenko, Tetiana. *Yezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoï chverty XVI – seređyny XVII st.* Lviv: Svichado, 2005. (in Ukrainian).
- Sieriakov, Serhii. “Kharakterni rysy iezuitskoho shkilnytstva v osvıtnij diialnosti Kyievo-Mohylianskoi akademii v XVII stolitti.” *Naukovi zapysky* 18 (2000): 24–28. (in Ukrainian).
- Spinoza, Baruch. *Tractatus Theologico-Politicus*. Hamburgi, 1670.
- The Jesuit Ratio Studiorum of 1599*. Washington, 1970.
- Yakovenko, Natalia. *U poshukakh Novoho neba: Zhyttia i teksty Joanykii Galiatovskoho*. Kyiv: Laurus; Krytyka, 2017. (in Ukrainian).
- “Zborovskij traktat vid serpnia 1649.” *Litopys*. Accessed August 15, 2017. <http://litopys.org.ua/suspil/sus79.htm>. (in Ukrainian).

**THE HANDWRITTEN RHETORICAL TREATIES LVIV SOCIETY OF JESUS
IN THE FUNDS OF F. P. MAKSYMENKO DEPARTMENT OF MANUSCRIPTS,
OLD PRINTED AND RARE BOOKS OF SCIENTIFIC LIBRARY
IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV: THE SOURCE QUESTION**

Yevhen HULIUK

Lviv Ivan Franko National University,
Scientific Library
5 Drahomanov str., 79601, Lviv, Ukraine,
e-mail: evghuliuk@gmail.com
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0000-8799-9154>

In the article the handwritten rhetorical treaties Lviv Society of Jesus are identified and classified. Based on the funds of F. P. Maksymenko Department of handwritten, old printed and rare books of Scientific Library Ivan Franko National University of Lviv, the rhetorical treaty is discussed as a kind of historical sources. It shows the features of perception the rhetoric in the XVI–XVIII century and some elements of this science's evolution. In addition, the technique of creating the original texts and the methodological recommendations for teaching pupils were investigated in the context of the Jesuit educational system. Where it was possible, the handwritings were authorized.

The beginning of the text deals with the rhetoric in the Jesuit's collegium in general. The author notes the main characters and motives connected with it; defines the most important for Jesuits theologians (Thomas Aquinas, Francisco Suarez etc.) and philosophers (Aristoteles, Cicero etc.), argues their popularity. The connection between the works of listed intellectuals and local original handwritten rhetorical treaties has shown. In addition, some printed Lviv Jesuit's texts are discussed and observed. It helps to understand the meaning of words the "treaty" and the "rhetoric" in that time. By the way, polemic "Gradus ad Atheismum", written by Georgius Gengell and encyclopedic "Informacya matematyczna", written by Adalbertus Bystrzonowsky were observed.

In the text was listed different handwritten texts from the funds of Scientific Library of Lviv National University. The seventy original handwritten rhetorical texts were identified in the funds of SL LNU. The author emphasizes the features, which are inherent to this kind of sources. Lately, these texts were classified. These are the following categories that found themselves in the center of the classification: "the theology", "the philosophy", "the poetry", "the rhetoric", and "the meditation".

Each of the types of sources was observed in detail (generally, based on an example of two or three texts from the category). The analysis was connected with the following criteria: the title of the text, the location of origin, the time of creating, the author of the text, most important questions and general characteristics, key features etc. There was showed what the kind of sources are texts from one or another categories. The ideas from all the treaties are observed by the author in the link with the "Ratio Studiorum" – the educational codex of the Jesuits (accepted in 1599), and in the one context with the opus on similar theme and problems from this and previous time. It helps us to understand the practical aspects of using the educational methodology of Jesuits.

Finally, the handwriting rhetorical treaties are very important kind of source for reconstructing the perception of rhetoric in the epoch of XVI–XVIII centuries. Based on the theological, rhetorical, poetic etc. texts from the funds of SL LNU, we have seen, that the treaty was a very huge compendium of information from different spheres of knowledge: history, politics, geography, astronomy, law etc. In the same time, the treaty was a complex of senses, regulars, and recommendations how to read, how to teach, how to memorize, how to speak etc. The development of the Jesuit's educational model was based on the imagination "non schola sed vitae discimus".

Keywords: rhetoric, treaty, handwritings, inventory, The Jesuits, Ratio Studiorum, Lviv Jesuit academy, Ivan Franko National University of Lviv.

Стаття надійшла до редколегії 11.10.2017

Стаття прийнята до друку 25.05.2019